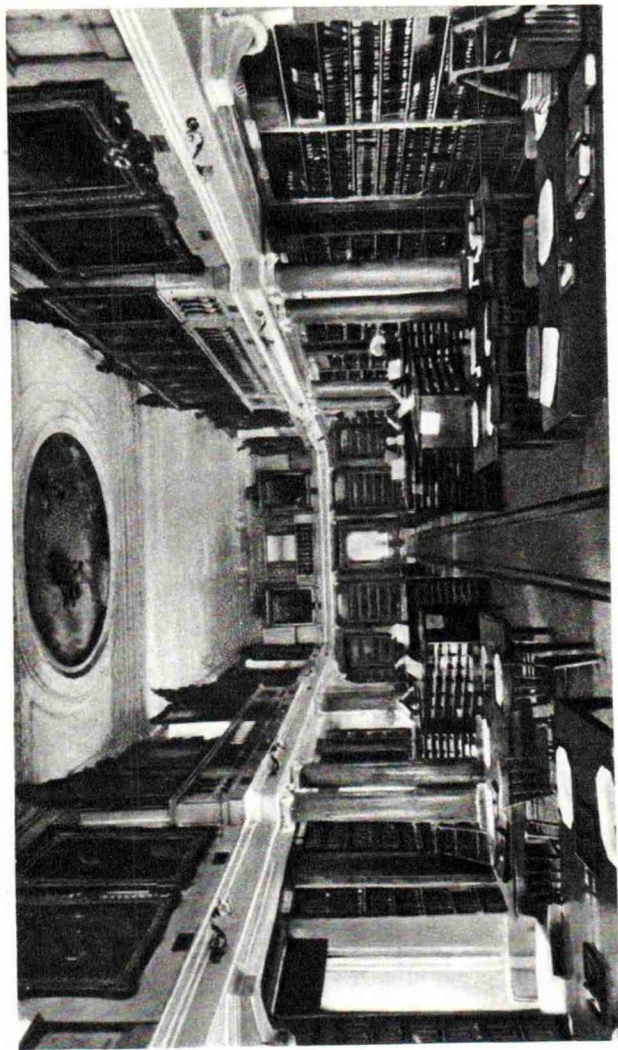

**MUISTIINPANOT LASSALLEN KIRJASTA
»EFESOLAISEN HERAKLEITOS
HÄMÄRÄN FILOSOFIA»¹³⁰**

Kirjottettu v. 1915

*Julkaistu ensi kerran v. 1930
XII Lenin-kokoelmassa*

Julkaistaan käsikirjoituksen mukaan

Bernin kirjaston lukusali.
Tässä salissa V. I. Lenin työskenteli 1914—1915

F. LASSALLE. »EFESOLAISEN HERAKLEITOS
HÄMÄRÄN FILOSOFIA»

2 OSAA. BERLIINI 1858 (379+479 sivua)

(Bern: Log. 119. 1)

Mottolauseessa — muuten Hegeliltä, hänen ”Filosofian historiastaan” otetussa — sanotaan, että Herakleitoksella ei ole ainoatakaan lausetta, jota hän ei ottaisi logiikkaansa.

Hegel. Teokset, XIII osa, s. 328 * [246] **.
Minun lainaukseni ”Vorlesungen über die Geschichte
der Philosophie” ***.

On ymmärrettävää, miksi Marx nimitti tätä Lassallen teosta ”oppilastyöksi” (ks. kirjettä Engelsille ...pltä¹³¹): Lassalle yksinkertaisesti *toistaa* Hegeliä, *kopioi* tältä, *vatvoo* miljoona kertaa erinäisiä Herakleitokselta otettuja kohtia varustaan teelmänsä uskomattomalla määrällä mitä rikkiviisainta ja kirjanoppineinta painolastia.

Erotukseksi Marxista: Marxilla on äärettömän paljon *uutta* ja häntä kiinnostaa ainoastaan meneminen Hegelistä ja Feuerbachista *eteenpäin*, idealistisesta dialektiikasta materialistiseen. Lassallen esitys on tietyn Hegeliltä otetun aiheen märehimistä: itse asiassa *sen* kopiointia, *mitä* Hegel on lainannut Herakleitokselta ja kirjoittanut Herakleitoksesta.

Lassalle on jakanut tutkielmansa kahteen osaan: »Yleinen osa. Johdanto» (I osa, ss. 1—68) ja »Historiallinen osa. Otteita ja todisteita» (loppu). Yleisen osan III luku: »Herakleitoksen järjestelmän lyhyt looginen kehitelmä»

* Hegel. Werke, Bd. XIII, Berlin, 1833. *Toim.*

** Гегель. Сочинения, т. IX, 1932. *Toim.*

*** Tarkoitetaan muistilpanoja Hegelin teoksesta »Luentoja filosofian historiasta», joissa Lenin esittää tämän lainauksen. (Ks. tätä osaa, s. 219.) *Toim.*

(ss. 45—68) tarjoaa Lassallen menetelmän — päätelmien ytimen. Tämä luku on pelkkää kopiointia, *sen* orjamaista toistamista, *mitä* Hegel on sanonut Herakleitoksesta! Kirjaviisautta on siinäkin tavattomasti (ja vielä enemmän historiallisessa osassa), mutta se on huonointa lajia kirja- viisautta: tehtäväksi on asetettu etsiä Herakleitokselta hegeliläistä. Strebsamer* oppilas täyttää tehtävän ”lois- tavasti” lukien kaikilta vanhoilta (ja uusilta) kirjoitta- jilta *kaiken* Herakleitosta koskevan ja tulkiten *kaik- kea* Hegelin mukaan.

Marxin kehitystie vv. 1844—1847 kulki Hegelistä Feuer- bachiin ja Feuerbachista *eteenpäin* historialliseen (ja dialektiseen) materialismiin. Lassalle aloitti v. 1846 (Esipuhe, s. III), jatkoi v. 1855 ja saattoi loppuun elo- kuussa 1857 (Esipuhe, XV) teelmän, joka on paljasta, tyh- jää, turhanpäiväistä, kirjanoppinutta hegeliläisyyden *vat- kausta!*

Eräät II osan luvut ovat kiintoisia ja hyödyksi vain Herakleitokselta otettujen katkelmien käännösten ja Hege- lin popularisoinnin vuoksi, mutta tämä ei poista kaikkia mainittuja puutteita.

Antiikin ajattelijain ja Herakleitoksen filosofia on toi- sin paikoin suorastaan mainiota lapsellisessa naiiviudes- saan, esimerkiksi s. 162 — »millä on selitettävissä, että kynsilaukkaa** syöneiden virtsa haisee kynsilaukalta?»

Ja vastaus: »eiköhän sillä, kuten eräät Herakleitoksen seuraajat sanovat, että yksi ja sama tulinen muuntumis- prosessi tapahtuu sekä maailmankaikkeudessa että (orgaa- nisissa) kappaleissa ja jäähtyttyään ilmenee sitten siellä (maailmankaikkeudessa) kosteutena ja täällä virtsan muo- dossa, kun taas (ἀναθυμίασις***) ruoasta muuntuminen välittää hajun siitä, mistä se on siihen yhtymisen tulok- sena syntynyt?...» (162—163).

Sivulla 221 ff. Lassalle lainaa Plutar- khosta, joka sanoo Herakleitoksesta: »...niin kuin kaikki syntyy tulesta muuntumisen kautta, samoin tulikin syntyy kaikesta, samaten kuin kullalla saamme tavaroita ja tavaroilla kultaa...»

Herakleitos
kullasta ja
tavaroista

|||

* — Yritteliäs. *Toim.*

** Sanan »kynsilaukkaa» V. I. Lenin on kirjoittanut »Knoblauch» sanan yläpuolelle. *Toim.*

*** — haihtuminen. *Toim.*

Tämän johdosta Lassalle puhuu *arvosta* (Wert) (s. 223 NB) [ja myös

Function des Geldes*] hegeliläisittäin kehittellen sitä (»erittyneenä abstraktisena ykseytenä») ja lisäten: »...se, että tämä ykseys, raha, ei ole mitään *todellista*, vaan sinänsä jotain *pelkästään ideaalista* (kur-sivointi Lassallen), näkyy siitä» etc. ..

väärin
(Lassallen)
(idealismia)

(Kuitenkin NB: tämä on kirjoitettu v. 1858 julkais-tussa kirjassa, jonka esipuhe on päivätty *elokuussa 1857.*)

Kolmannessa huomautuksessa s. 224 (ss. 224—225) Las-salle puhuu vielä seikkaperäisemmin rahasta, että Herakleitos ei näes ollut "national-ekonomi", että raha on muka ((ainoastaan (??))) Wertzeichen etc. etc. ** (»kaikki raha on vain kaikkien kiertokulussa olevien reaalisten tuotteiden ideaalinen ykseys eli niiden arvon ilmaus») (224) etc.

Koska Lassalle sanoo tässä kohden sekavasti mo-derne Entdeckungen auf diesem Gebiet*** — arvo- ja rahateorian alalla, niin voidaan olettaa hänen tarkoitet-tavan juuri Marxin keskusteluja ja kirjeitä.

Ss. 225—228. Lassalle esittää pitkän *otteen* Plutar-khokselta todistellen sitten (vakuuttavasti), että puhe on nimenomaan Herakleitoksesta, että Plutarkhos tässä koh-den selostaa »peruspiirteittäin Herakleitoksen spekulatiivista teologiaa» (s. 228).

Hyvä katkelma: se tuo esille kreikkalaisen filosofian *hengen*, naiiviuden, syvyyden ja siirtymis- ja vaihtumis-ilmiöt.

Lassalle löytää Herakleitokselta sekä kokonaisen teo-logisen järjestelmän että "objektiivisen logiikan" (sic!!) j.n.e.—sanalla sanoen, Hegeliä Herakleitoksen "tii-moilta"!!

* — rahan tehtävästä. *Toim.*

** — arvon merkki j.n.e. j.n.e. *Toim.*

*** — nykyaikaiset keksinnöt tällä alalla. *Toim.*

Lassalle korostaa ja vatkaa loputtomasti (todella väsyttävästi), että Herakleitos ei ainoastaan tunnusta kaikessa esiintyvän liikettä, että hänen periaatteenaan on liike tai tuleminen (Werden), vaan myös että koko asia on nimenomaan "ehdottomien (schlechthin) vasta-kohtien samastumisprosessin" ymmärtämisessä (s. 289 ja monet muut). Lassalle niin sanoakseni *takoo* nuijalla lukijan päähän sitä Hegelin ajatusta, että abstraktisissa käsitteissä (ja niiden järjestelmässä) liikkeen periaatetta *ei voida* ilmaista muutoin kuin vastakohtien samuuden periaatteella. Liike ja Werden voivat yleensä puhuen olla toistumatta, palaamatta lähtökohtaan, ja tällainen liike ei olisi *silloin* "vastakohtien samuutta". Mutta sekä astronominen että mekaaninen (maassa tapahtuva) liike samoin kuin kasvien ja eläinten ja ihmisen elämä — kaikki tämä on iskostanut ihmisten päähän paitsi liikkeen ideaa myös nimenomaan takaisin lähtökohtiin palaavan liikkeen, s.o. dialektisen liikkeen, idean.

Tämä on ilmaistu naiivisti ja somasti Herakleitoksen kuuluisassa väittämässä (eli sanonnassa): "samaa virtaan ei voi astua kahta kertaa" — vaikka itse asiassa (kuten sanoi jo Herakleitoksen oppilas Kratylos) sitä ei voida tehdä kertaakaan (sillä ennen kuin koko ruumis on laskeutunut veteen, vesi on ehtinyt jo vaihtua).

(NB: Tämä Kratylos vei Herakleitoksen dialektiikan *sofistiikkaan* asti, ss. 294—295 ja monet muut, sanomalla: mikään ei ole totuudellista, mistään ei voida sanoa mitään. Kielteinen (ja ainoastaan kielteinen) johtopäätös dialektiikasta. Herakleitoksella oli sitä vastoin periaate: "kaikki on totuudellista", kaikessa on (osa) totuutta. Kratylos ainoastaan "liikutti sormeaan" vastaukseksi kaikkeen ja osoitti, että kaikki liikkuu eikä mistään voida sanoa mitään.

Lassalle ei tunne tässä teoksessaan mittaa eikä määrää, hän suorastaan *upottaa* Herakleitoksen *Hegeliin*. Se on vahinko. *Herakleitos*, käsitettynä *oikeuden ja kohtuuden mukaan* eräänä dialektiikan perustanlaskijoista, olisi erittäin hyö-

dyllinen: Lassallen 850 sivusta pitäisi tehdä 85 sivun supistelma ja kääntää se: "Herakleitos dialektiikan eräänä perustanlaskijana (Lassallen mukaan)". Siitä voisi tulla hyödyllinen kirjanen!

Herakleitoksen mukaan maailman peruslakina (λόγος, toisinaan εἰμαρμένη*) on "vastakohtaksi muuttumisen laki" (s. 327) (= ἐναντιοτροπή, ἐναντιοδρομία).

Lassalle selostaa εἰμαρμένη sisällyksen »kehityksen laiksi» (s. 333) ja lainaa muun muassa

Nemesioksen sanoja: »Demokritos, Herakleitos ja Epikuros olettavat, että sen paremmin yleisellä kuin yksityiselläkään ei ole kaitselmusta» (ib.).

Ja Herakleitoksen sanoja: »Maailma ei ole minkään jumalan eikä ihmisen luoma, vaan on ollut, on ja tulee olemaan ikuisesti elävä tuli» (ibid.).

On kummallista, että vatkatessaan Herakleitoksen uskonnollista filosofiaa Lassalle ei kertaakaan lainaa eikä mainitse Feuerbachia! Miten Lassalle yleensä suhtautui Feuerbachiin? Kuten hegeliläinen idealisti?

Siksi Filon (Philo) näet sanoikin Herakleitoksen opista,

»...että se» (die Lehre**) »stoalaisten opin tavoin johtaa kaiken maailmasta ja maailmaan, mutta ei usko minkään olevan peräisin jumalasta» (334).

NB

Esimerkki "silottelusta" Hegelin mukaisesti:

Herakleitoksen kuulun katkelman (*Stobaeuksen* mukaan), joka koskee "Das Eine Weise"*** (ἓν σοφόν), Lassalle kääntää:

»Niin paljon kuin olenkin kuullut järkeilyjä, kukaan ei ole saavuttanut tietämystä siitä, että viisas on kaikesta (s.o. kaikesta olevasta) erillistä» (344) — pitäen sanoja "eläin tai jumala" lisättyinä, hyljäten Ritterin käännöksen (»viisaus on kaukana kaikista») (344) ja Schleiermacherin käännöksen »viisas on

* — logos, toisinaan välttämättömyys. *Toim.*

** — oppl. *Toim.*

*** — »yhtä viisasta». *Toim.*

erillään kaikesta» siinä mielessä, että ”tiedostaminen” eroaa yksityiskohtien tietämisestä.

Lassallen mukaan edellä sanotun *ajatussisältö* on seuraava:

että »absoluuttinen (viisas) on vierasta kaikelle aistittavalle läsnäolemiselle, että se on kielteistä» (349)—s.o. Negative *=kieltämisen periaate, liikunnan periaate. Selvää väärennystä Hegelin mukaiseksi! Hegelin sisällyttämistä Herakleitokseen.

Joukko yksityiskohtia Herakleitoksen yhteydestä (ulkonaisesta) persialaiseen teologiaan, Ormuzd — Ahriman¹³², magiaan etc. etc. etc.

Herakleitos sanoi: ”aika on kappale” (siv. 358)... tämä muka olemisen ja olemattomuuden ykseyden mielessä. Aika on olemisen ja olemattomuuden puhdas ykseys j.n.e.!

Tuli on Herakleitoksen sanojen mukaan liikunnan periaate [eikä pelkkä tuli], jotain samantapaista tuli on persialaisen filosofian opissa (ja uskonnossa)! (362).

Kun Herakleitos *ensimmäisenä* käytti termiä λόγος (”sana”) objektiivisessa mielessä (laki), niin tämäkin oli kuulemma otettu persialaisten uskonnosta... (364).

— Ote Zend-Avestasta¹³³ (367).

17. §:ssä Δίκη suhteesta εἰμαρμένη** Lassalle tulkitsee näitä Herakleitoksen ideoita ”välttämättömyyden”, ”yhteyden” mielessä (376).

NB: ”kaiken yhteys” (δεσμός πάντων) (s. 379)

Platon näet (”*Theaeteteksessä*”) ilmaisee Herakleitoksen filosofiaa sanomalla:

»Välttämättömyys sitoo olemisen olevaisuutta...»

»Herakleitos on sen stoalaisille tavanmukaisen käsityksen lähde, että εἰμαρμένη, rerum omnium necessitas***, ilmaisee *yhdysidettä* ja kytkeytymistä, illigatio...» (376).

Cicero: »Nimitän kohtaloksi sitä, mitä kreikkalaiset sanoivat εἰμαρμένη, s.o. syiden järjestystä ja perättäi-

* — kielteinen. *Toim.*

** — oikeudenmukaisuuden suhteesta välttämättömyyteen. *Toim.*

*** — kaikkien asiain välttämättömyys. *Toim.*

syyttä, kun syy, joka on yhteydessä toiseen, synnyttää uumenistaan ilmiön» (s. 377).

Vuosituhsia on kulunut siitä, kun "kaiken yhteyden", "syiden ketjun" ajatus syntyi. Sen vertailemisesta, miten nämä syyt on inhimillisen ajattelun historiassa milloinkin ymmärretty, olisi tuloksena epäilemättä todistusvoimainen tietoteoria.

II osa.

Puhuessaan "tulesta" Lassalle tuhannesti toistaen todistelee, että se on Herakleitoksen "periaate". Erityisesti hän väittää Herakleitoksen edustavan *idealismia* (siv. 25—että kehityksen, des Werdens * periaate on Herakleitoksella *logisch-præexistent* **, että hänen filosofiansa = *Idealphilosophie*. Sic!! ***) (s. 25).

((Mielivaltaista tulkintaa Hegelin *hengessä!*))

Herakleitos hyväksyi »puhtaan ja absoluuttisesti epämateriaalisen tullen» (s. 28. "*Timaeus*", Herakleitoksesta)...

Sivulla 56 (II osa) Lassalle esittää Herakleitosta koskevan lainauksen [*Clemens Al. Stromata* **** V; 14. luku], joka kirjaimellisesti käännettynä kuuluu:

»Maailma, kaikkisyhteys ei ole minkään jumalan eikä ihmisen luoma, vaan on ollut, on ja tulee olemaan ikuisesti elävä tuli, joka määränsä mukaan syttyy ja määränsä mukaan sammuu...»

NB

Erittäin hyvä dialektisen materialismin alkeiden esitys. Mutta sivulla 58 Lassalle esittää tällaisen "freie Übersetzung" ***** kyseisestä katkelmasta:

»Maailma — — on ollut, on ja tulee olemaan keskeytymätöntä tulemista alituisesti, mutta vuorottaisesti kääntymisen olemisesta (virtaavaan) olemattomuuteen ja viimeksi mainitusta (virtaavaan) olemiseen.»

Erinomainen näyte siitä, miten Lassalle verballhornt ***** Herakleitosta Hegelin mukaiseksi, pilaa Herakleitoksen eloisuuden, tuoreuden, naiiviuden ja

* — tulemisen. *Toim.*

** — *loogisesti* edeltävä. *Toim.*

*** — *idealistinen filosofia*. Siinä tavallall. *Toim.*

**** — *Clemens, Aleksandrialainen*. Mattoja. (Kuvaannollisesti: sisällöltään sekalaisia kirjoja.) *Toim.*

***** — »vapaaan käännöksen». *Toim.*

***** — korjallee (Ironisesti). *Toim.*

historiallisen eheyden mielivaltaisilla tulkinnoilla Hegelin hengessä (ja näiden mielivaltaisuuksien jatkoksi Lassalle vatkaa Hegeliä kymmenien sivujen pituudelta).

II osan II jakso ("Fysiikka", ss. 1—262!!! II nidoksessa) kerrassaan sietämättömiä. Herakleitosta siinä on vain kopeekan edestä, mutta Hegelin vatkausta ja mielivaltaisia tulkintoja koko ruplalla. Sitä kannattaa ainoastaan selailta voidakseen sanoa, ettei tarvitse lukea!

III jaksosta (»Oppi tiedostamisesta») lainaus *Filonilta*:

NB || »Sillä ykseys on se, mikä koostuu kahdesta vastakohdasta, niin että kahtia leikattaessa nämä vastakohdat tulevat esille. Eikö juuri tämä ollut se väitös, jonka helleenien kertoman mukaan heidän suuri ja maineikas Herakleitoksensa asetti filosofiansa kulmakiveksi ja ylpeili siitä uutena keksintönä...» ((265)).

Ja seuraavakin lainaus on Filonilta:

NB || »...Aivan samoin maailman osatkin jakautuvat kahteen toisilleen vastakkaiseen puoleen: maa vuoriin ja tasankoihin, vesi makeaan ja suolaiseen... Samoin ilmakehä talveen ja kesään sekä kevääseen ja syksyyn. Tämä olikin aineistona Herakleitokselle hänen kirjoittaessaan teoksiaan luonnosta; lainattuaan meidän teologiltamme vastakohtien idean hän valaisi sitä lukuisilla huolellisesti harkituilla esimerkeillä (Belege)» (s. 267).

Herakleitoksen mukaan totuuden kriteerinä ei ole consensus omnium, kaikkien hyväksyntä (s. 285) — hän olisi silloin subjektiver Empiriker * (s. 284). Ei, hän on *objektiver Idealist* ** (285). Hänen mielestään totuuden kriteerinä *kaikkien* ihmisten subjektiivisesta mielipiteestä riippumatta on sopusointu olemisen ja olemattomuuden identtisyyden ideaalisen lain kanssa (285).

Tässä jos missään näkyy selvästi, että Lassalle on vanhan tyypin hegeliläinen, idealisti.

Vrt. Marx 1845 teeseissä Feuerbachista! ¹³⁴ Lassalle on tässä taantumuksellinen.

* — subjektiivinen empirikko. *Toim.*

** — objektiivinen idealisti. *Toim.*

Sivulla 337, lainatessaan muun muassa Büchneriä (l. huomautus), Lassalle sanoo, että Herakleitos ilmaisi a priori "saman ajatuksen" kuin "nykyaikainen fysiologia-kin" (»ajatus on materian liikuntaa»).

Selvää yksipuolisuutta. Herakleitosta koskevissa lainauksissa sanotaan ainoastaan, että sielukin on muuttamisprosessia — liikkuva tiedostetaan liikkuvana.

Lainaus Chalcidiukselta (in "Timaeus"):

»...Mutta Herakleitos yhdistää meidän järkemme maailmankaikkeutta hallitsevaan ja johtavaan jumalalliseen järkeen ja sanoo, että erottamattomasta seuralaisuudesta johtuen sekin on tietoinen järjen mahtavasta ohjauksesta, ja kun henki lepää aistien toiminnasta, se enteilee tulevaa» (s. 342).

Clemensiltä (Stromata, V):

»...epätodennäköisyytensä vuoksi se (nimittäin totuus) livahtaa ulottuvilta, tulematta tiedostetuksi...» (347).

Herakleitos kuuluu olevan "objektiivisen logiikan isä" (s. 351), sillä hänellä "luonnonfilosofia" umschlägt * *ajattelun* filosofiaksi, "*ajattelu* tunnustetaan olemisen periaateksi" (350) etc. etc. à la Hegel... Herakleitokselta muka puuttuu subjektiivisuuden momentti...

36. §. »Platonin Kratylos»¹³⁵, ss. 373—396

"Kratylostä" koskevassa §:ssä Lassalle todistelee, että tämän nimisessä Platonin dialogissa Kratylos on luonnehdittu (ei vielä sofistiksi eikä subjektivistiksi, mikä hänestä sittemmin tuli, vaan) Herakleitoksen uskolliseksi oppilaaksi, joka selostaa todella hänen, Herakleitoksen, teoriaa sanojen ja kielen olemuksesta ja synnystä — että ne ovat luonnon jäljittelyä (»olioiden olemuksen jäljittelyä», s. 388), olioiden olemuksen, »jumalan jäljittelyä ja kuvaamista», »jumalan ja maailmankaikkeuden jäljittelyä» (ibid.).

* — muuttuu. *Toim.*

<i>Ergo</i> *:	
Filofofian historia kreikkalainen filofofia hahmot- teli kaikki nämä momen- tit	eri tieteen historia lapsen älyllisen kehityksen historia eläinten » » » kielen historia NB: + psykologia + aistinelinten fysiologia
	siinä ne tiedon alat, joista tie- toteorian ja dia- lektiikan on ra- kennuttava kurz **, tie- dostuksen historia yleensä tiedon koko alue

»...Olemme todistanee», Lassalle sanoo, »että tuo» (edellä mainittu) »*sanan, nimen ja lain* välinen käsitteellinen samuus (nimenomaan samuus eikä pelkkä analogia) edustaa kaikissa suhteissa Herakleitoksen filofofian periaatteellista katsomusta ja esittää siinä tavattoman tärkeää ja merkittävää osaa...» (393).

NB ||| »...Nimet ovat hänen» (Herakleitoksen) »mielestä olemisen lakeja, ne ovat hänen mielestään olioiden yleistä, kuten lait ovat hänestä '*kaikkien yleistä*'...» (394).

NB ||| Ja Hippokrateskin kuuluu *ilmaisevan* nimenomaan Herakleitoksen ajatuksia sanoessaan:

»Nimet ovat luonnon lakeja.»

»Sillä kuten lait, niin nimetkin ovat efesolaisen mielestä... yhtäläisesti vain yleisen tuotteita ja toteutumia, ne ovat hänen käsityksensä mukaan tavoitettua aistimellisen todellisuuden loasta vapautettua puhdasta yleistä, ideaalista olevaista...» (394).

Platon käsittelee ja yrittää kumota Herakleitoksen filofofiaa "*Kratyloksessa*" ja "*Theaitetoksessa*" sekoittaen tällöin (eritoten viimeksi mainitussa) Herakleitoksen (objektiivisen idealistin ja dialektikon)

* — Niin muodoin. Toim.

** — lyhyesti. Toim.

subjektiiviseen idealistiin ja sofistiin Protagoraaseen (ihminen on kaikkien asiain mitta). Ja Lassalle todistelee, että aatteiden kehityksessä Herakleitoksesta olivat todella peräisin (1) sofistikka (Protagoras) ja (2) platonismi, "ideat" (objektiivinen idealismi).

Syntyy sellainen vaikutelma, että idealisti Lassalle on jättänyt varjoon Herakleitoksen materialismin eli materialistiset tendenssit tulkiten häntä mielivaltaisesti Hegelin hengessä.

(IV. Ethik, ss. 427—462.)

Etiikkaa koskevassa osassa — nil*.

Sivuilla 458—459 Lassalle sanoo *Nemesioksen* sanoneen, että Herakleitos ja Demokritos kielsivät kaitselmuksen (*προνοια*), mutta *Cicero* ("De fato"**) sanoo, että Herakleitos, kuten myös Demokritos y.m. (ja Aristoteles), tunnustaa fatumin — välttämättömyyden.

»...Tämän kohtalon täytyy merkitä ainoastaan esineen omaa *immanenttia* luonnonvälttämättömyyttä, sen luonnonlakia...» (459).

Lassallella
Naturnotwendigkeiten***

(Lassallen mukaan stoalaiset ottivat *kaiken* Herakleitokselta madaltaen ja tehden hänet yksipuoliseksi, s. 461.)

Lassallen kirjan hakemisto on laadittu oppineesti, jopa kirjanoppineesti, mutta tolkkottomasti: legio antiikkisia nimiä etc. etc.

Yleensä ottaen, ΣΣ**** Marxin arvio on oikea. Lassallen kirjaa ei kannata lukea.

* — ei mitään. *Toim.*

** — «Kohtalosta». *Toim.*

*** — luonnonvälttämättömyys. *Toim.*

**** — summa summarum — yhteenvelona. *Toim.*

